

Sídlištní hustota ve středověku na Kloboucku (okres Břeclav)

EMIL KORDIOVSKÝ

Kloboucko je mikroregion rozkládající se v severní části nynějšího okresu Břeclav. Zahrnuje jedenáct katastrů obcí bývalého soudního okresu klobouckého o celkové ploše cca 11,8 km². Reliéf krajiny je zvlněný až kopcovitý s hustou sítí potoků. Maximální nadmořská výška zde činí 363 m, minimální 175 m n. m. Průměrná výška krajiny se pohybuje od 200 do 300 m n. m. Rovněž klimatické poměry se udržují v normálu teplé oblasti s průměrnou roční teplotou 8,8 °C a průměrnými srážkami 559 mm (Břeclav, 1962).

Středověké osídlení Kloboucka bylo doposud zkoumáno víceméně náhodně a systematicky mu nebyla věnována pozornost. Jedním z prvních autorů, sledujících středověké osídlení regionu, byl učitel Fr. Novák z Boleradic (Novák, 1906), který se pokusil o soupis jemu známých zaniklých osad. Mladohradištní keramiku z Brumovic zaznamenal I. L. Červinka (Červinka, 1902, 327) a J. Skutil (Skutil, 1939, 36). K. Ludikovský a R. Snášil se zabývali mladohradištním osídlením na katastru Velkých Hostěrádek (Ludikovský, Snášil, 1975) v souvislosti s výzkumem řadového pohřebiště v letech 1962–1964. Nálezy keramiky z několika osad publikoval autor tohoto příspěvku (Kordiovský, 1970, 1972, 1973, 1974, 1975). Historický souhrn podal A. Ondrůj (Ondrůj, 1975). Dále byly zaniklé středověké osady podchyceny v řadě soupisů, jako např. v pracích L. Hosáka (Hosák, 1938, 1948, 1962, 1969), V. Nekudy (Nekuda, 1961) nebo Hosáka a Šrámka (Hosák, Šrámek, 1970). Sporé zmínky nacházíme také v monografiích, jako např. Krumvíř, Minulost i současnost jihomoravské vesnice (Ondrůj, 1973) nebo Klobouky, Minulost a současnost (Dostál a kol., 1969). Řada zaniklých osad je také uváděna ve Vlastivědě moravské (Bukovanský, 1909; Hosák, 1924; Břeclavsko, 1969) a ve sborníku Hustopečsko (Hustopečsko, 1928, 87). Valná většina těchto prací však vychází pouze z písemných pramenů a nezřídka se nevystříhají chyb (zvláště starší práce) ať už v datování, nebo v lokaci osad. Z toho důvodu je třeba středověké osídlení sledovat zejména po stránce archeologické, neboť v tomto směru bylo vykonáno až na několik záchranných výzkumů a povrchových sběrů velmi málo.

Historické osídlení slovanským obyvatelstvem se zde objevuje v době hradištní, jak dokladuje 21 lokalit s archeologickými nálezy (Kordiovský, 1970, týž, 1974). U dvanácti lokalit je doložena kontinuita s osídlením středověkým (viz Tab. II). Je však pravděpodobné, že toto číslo bude vyšší. Poměrně pozdní slovanské osídlení vzhledem k jižnějším částem Břeclavska můžeme snad vysvětlit z polohy Kloboucka, které leží mírně stranou tehdejších center, v jakémsi „hluchém“ prostoru mezi Dyjí, Svratkou a Moravou (viz Tab. I).

Krystalizaci sídlištní struktury můžeme tedy hledat už v 9.–11. století, kdy

dosud je archeologicky doloženo sedm sídlišť přímo v pozdějších středověkých vesnicích. Ve 12. století pak přibývá dalších 5 osad. Pro 12. století máme už také první písemný pramen – známou listinu biskupa Jindřicha Zdíka z r. 1131 (CDB I, 115), která připisuje platy z pěti lánů v Boleradicích a dvou lánů v Přestavlkách břevclavskému kostelu. Obě dvě vsi mají pozůstatky staršího osídlení: V Boleradicích bylo prokopáno pohřebiště, jehož počátky klade J. Poulík (Poulík, 1950, 39) do poloviny 9. století. V Přestavlkách byly v r. 1975 po orbě nalezeny střepy keramiky, které jsou předběžně datovány do střední a mladší doby hradištní (nálezy jsou uloženy v Regionálním muzeu v Mikulově).

Pro 1. čtvrtinu 13. století můžeme počítat již s 16 osadami. Existenci šesti prokazují pouze archeologické nálezy, deset jich je už doloženo písemně. Padělek zakládací listiny premonstrátského kláštera v Zábrdovicích, hlásící se k r. 1210 (CDB II, 364), je faktograficky ověřen listinou nesporně pravou z 24. září 1237 (CDB III, 167) a uvádí mj. tyto dosud známé vesnice ležící na Kloboucku: Klobouky, Diváky, Přestavky, Kamenec, Částkovice, Hostěrádky, Bohumilice a Borkovany. Další bezejmenná osada, nalezená r. 1969 severně od Klobouk, byla předběžně ztotožněna s osadou Jezero ze zmíněných listin (Kordiovský, 1972, 59; týž, 1973, 188). V r. 1976 byla u Klobouk v trati Ostrá zachycena regulací pro vinohrad další zaniklá osada s keramikou z 2. poloviny 11. – 1. poloviny 13. století, která patrně bude jednou ze dvou dosud nelokovaných osad zmíněných listin.

V průběhu 13. století přibývají v písemných pramenech ještě Brumovice (CDB IV, 195), Divice (CDB III, 107), Kloboučky (CDB IV, 194) a Šitbořice (CDM III, 220).

Třinácté století je však také dobou zániku osad na Kloboucku. Jedná se o osady Topolany, Jezero (?) a zmíněnou neznámou osadu z trati „Ostrá“ u Klobouk. Topolany se rozkládají pod severním svahem kopců mezi Morkůvkami a Boleradicemi a nejsou podchyceny v žádném písemném pramenu (jejich jméno uvádí lidová tradice). Archeologické nálezy datují osídlení do 2. poloviny 9.–1. poloviny 13. století (Kordiovský, 1973, 84–90). Příčina zániku není známa. Osada s problematickým názvem Jezero zaniká rovněž v tomto období (Kordiovský, 1972, 61). Osada z trati „Ostrá“ má identickou keramiku jako Jezero a vzdušnou čarou leží od ní asi 1 km (nálezy nebyly dosud zpracovány). Snad můžeme hledat příčinu zániku obou posledních v úsilí zábrdovského kláštera o posílení Klobouk jako centra majetku a ve snaze získat jejich povýšení na městys s právem trhu, jak se domníval už F. Novák (Novák, 1906, 5).

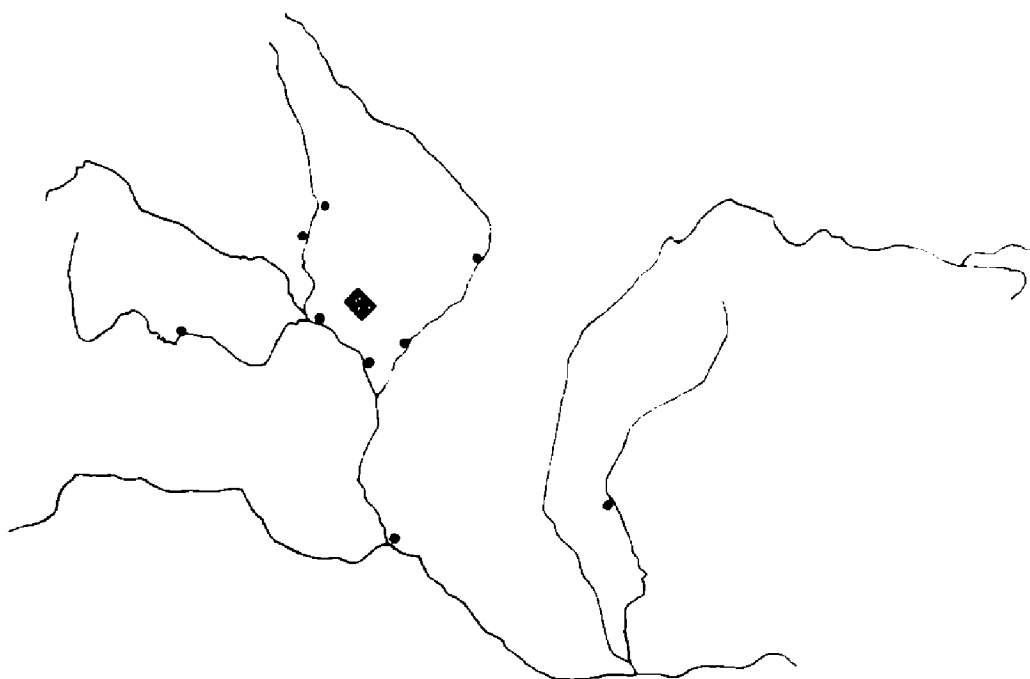
Na konci 13. století je tedy písemnými prameny doložena současná existence třinácti osad a další dvě známe z archeologických pramenů.

Také 14. století naznačuje vzestupnou tendenci. V písemných pramenech se objevují k roku 1350 Krumvíř (ZDB I, 174), 1350 Morkůvky (ZDO I, 4), 1365 Skřipov (Nekuda, 1961, 72), 1382 Harasy (CDM XI, 262) a 1385 Náloch (ZDB II, 138), při čemž Harasy a Krumvíř známe už dříve z nálezů keramiky a také o existenci ostatních před uvedenými daty nelze pochybovat, neboť se nejedná o zakládací listiny, ostatně ta není známa na Kloboucku pro žádnou osadu.

Poslední čtvrtina 14. a 1. polovina 15. století je nejsilněji osídleným obdobím v regionu. Současně existuje na Kloboucku, podle dosavadního stavu bádání, nejméně 18 osad. Je to také období, během něhož nezaniká žádná vesnice. Sídlištní koncentrace je značná, průměrná vzdálenost mezi sousedními osadami se pohybovala kolem 2,75 km vzdušnou čarou. Některé osady, např. Náloch – Diváky, Divice – Harasy – Brumovice a Jezero – neznámá osada v Ostrých byly hluboko pod touto průměrnou vzdáleností.

Rušné období husitské revoluce a opětné konzolidace českého státu se zde

však projevilo velmi pronikavě. V roce 1437 se uvádí pustý Skřípov (Nekuda 1961, 72), který snad zanikl za Albrechtova ústupu, kdy na sousedním Kyjovsku byla vypálena řada osad (Ondrůj, 1975, 76). V roce 1464 byl také už pustý Kamenec (Nekuda, 1961, 58) – příčina zániku není známa. Za válek poděbradských mezi Jiříkem a Matyášem však kraj postihla pohroma. Zaniká celkem sedm vesnic: Bohumilice, Částkovice, Divice, Harasy, Kloboučky, Krumvívř a Přestavky. Pouze Bohumilice a Krumvívř byly později znovu osazeny, Krumvívř r. 1550 (Ondrůj, 1975, 78) a po roce 1668 Bohumilice (Hosák, Šrámek, 1970, 84). Někdy po roce 1545 zaniká ještě Náloch (Nekuda, 1961, 134), v letech 1645–1650 byl opuštěn a znovu osazen Krumvívř (Ondrůj, 1975, 78). Sídlištní vývoj je

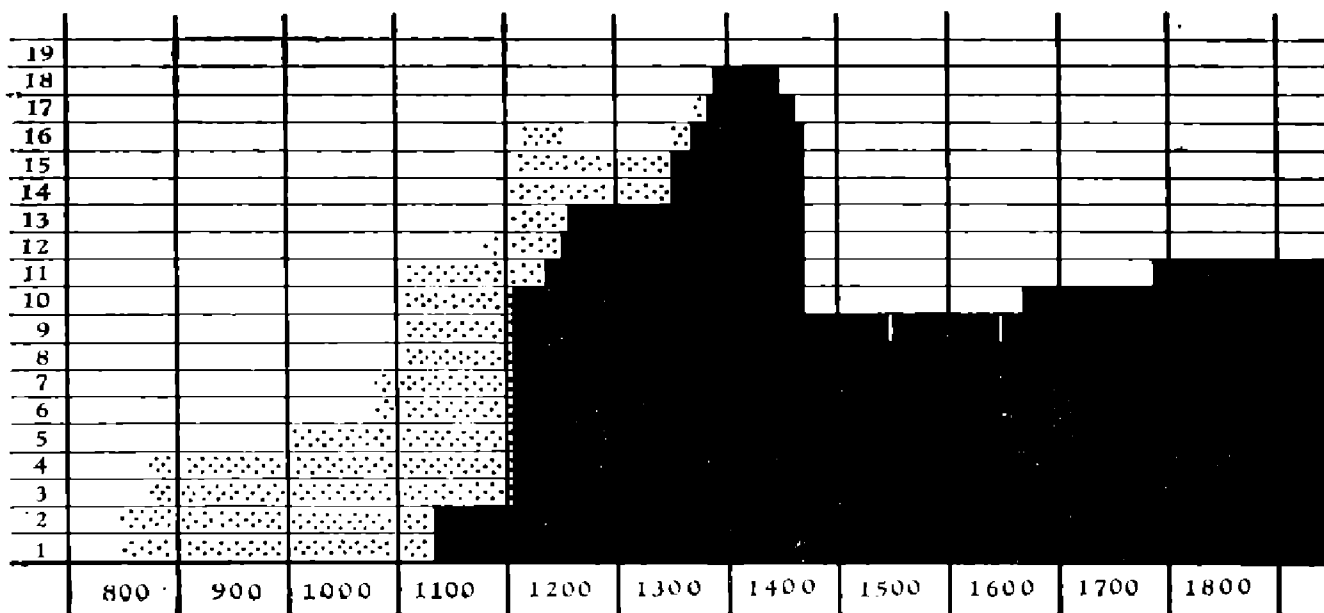

Tab. I. Poloha Kloboucka v soustavě velkomoravských center.

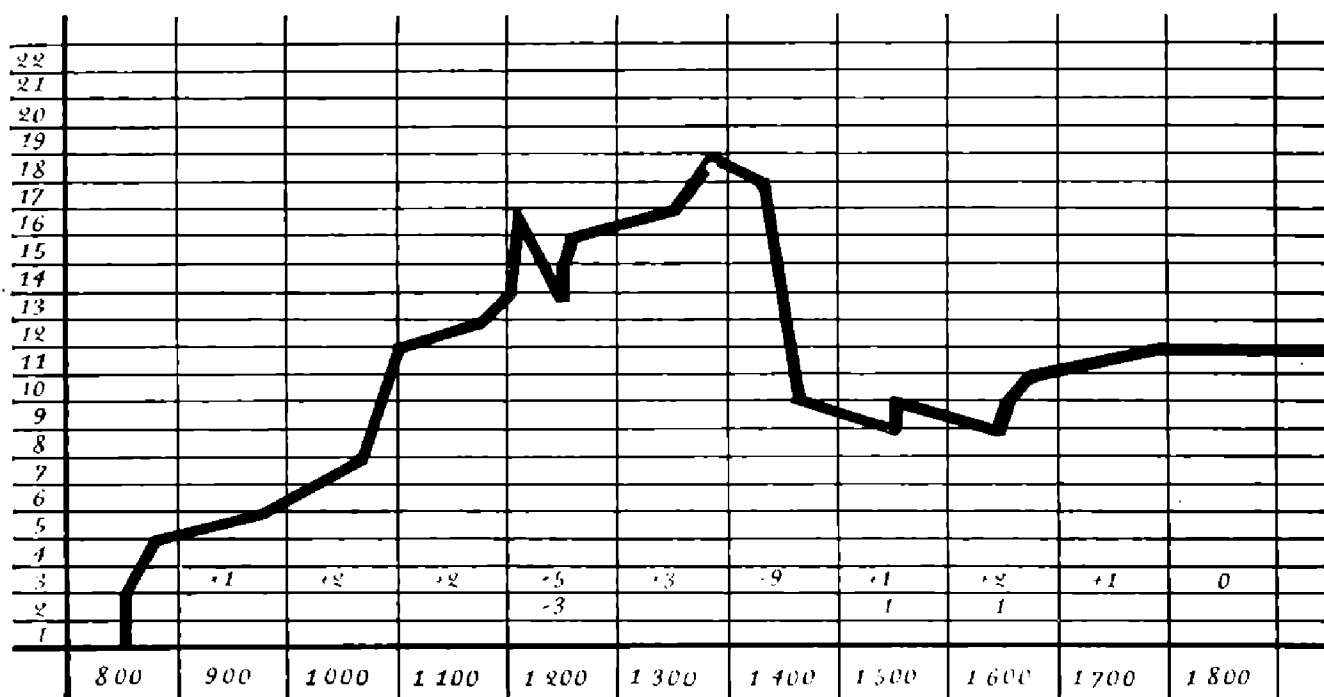
	800	900	1000	1100	1200	1300	1400	1500	1600	1700	1800
Bohumilice											
Bolehradice											
Borkovany											
Brunovice											
Částkovice											
Divaky											
Divice											
Harasy											
Hostěradice											
Jezero (?)											
Kamenec											
Kašnice											
Kloboučky											
Kloboučky											
Krumvívř											
Martimice											
Morkůvka											
Náloch											
Přestavky											
Skřípov											
Štěrbovice											
Topolany											
?											

▨ archeologické nálezy ■ písemné prameny

Tab. II. Vývoj osídlení na Kloboucku.

Tab. III. Kvantifikace osídlení na Kloboucku.

Tab. IV. Graf vývoje osídlení na Kloboucku.

dokončen v r. 1786, kdy je založena Kašnice. Jsou v ní usazeni evangelíci z Čech na pozemcích zrušeného kláštera v Zábrdovicích, které byly vyčleněny z tzv. náboženského fondu. Název osada obdržela podle ředitele Kaschnitze z Weinbergu (Břeclavsko, 1969, 436). Tím je dosud známý obraz historického osídlení Kloboucka dokončen.

Potvrzuje se zde v celé šíři názor M. Štěpánka, že ve 13. a v 1. polovině 14. století byla síť osad hustší než v 16. až 19. století (Štěpánek, 1966, 66). Vyjádřeno v procentech, kolem r. 1400 existuje na Kloboucku současně 164^{0/0} dnešního počtu osad. Podíváme-li se na průměrnou vzdálenost osad k jednotlivým datům, bylo to např. k r. 1210 3,5 km, k roku 1400 už pouze 2,75 km. V současnosti činí tato vzdálenost 3,68 km. Neúnosně husté osídlení kolem pře-

lomu 14. a 15. století nemohlo zřejmě poskytnout dostatek obživy obyvatelstvu a majitelům vsí dostatečné renty. To bylo také pravděpodobně příčinou toho, že z devíti osad zaniklých v průběhu 15. století jich 7 nebylo vůbec obnoveno, Krumvíř byl osazen až po osmdesáti letech a Bohumilice až po více než dvou stoletích. Potřeba pozemků pro obdělávání se projevuje také v tom, že plužiny zaniklých osad nejsou zalesňovány jako v jiných oblastech, kde se rovněž kolonizace v plném rozsahu projevila jako života neschopná. Takovým příkladem je např. Dražanská vrchovina, kterou zkoumá prof. Černý (Černý, 1971, 187) a kde zaniklou plužinu pokryly lesy. Zdejší plužiny zaniklých vsí (Kloboučky, Harasy, Divice, Přestavky, Náloch, Kamenec, Topolany, Jezero a osada v Ostré u Klobouk) byly rozděleny mezi sousední osady (týká se i osad zaniklých ve 13. století) nebo na nich později vznikají hospodářské dvory (Částkovice, Martinice) a rybníky (Kamenec). Jen část plužin vsí Skřipov, Přestavky a Topolany byla zalesněna, a to vždy ta, která byla v kopcovitém terénu a na vzdálenější straně od osady, k níž plužina připadla. V průběhu let byly přeměněny v pole i prostory zaniklých osad a jejich relikty jsou v terénu neznatelné a nálezy obděláváním půdy značně rozrušeny.

Při řešení problémů kolem zániku osad na Kloboucku se ukazuje, že časově se projevují dva výraznější zlomy, a to první kolem poloviny 13. století. Okolnosti zániku jsou v tomto období nejasné, snad se jedná o nápravu nesprávných nebo spíše živelných lokací. Druhý výrazný zlom je ve století 15., kdy kolem poloviny zaniká devět osad. Zde sehrály důležitou roli vojenské události (husitství a poděbradské války), které byly bezprostředním momentem, jenž přivodil zpusnutí osad. To, že z nich byly obnoveny pouze dvě, ukazuje i na složitější situaci hospodářskou, která sídlištní strukturu ovlivnila a způsobila, že osady nebyly znovu osazeny. Celkem máme tedy od 9. století do současnosti doloženo (podle dosavadního stavu bádání) 23 osad. Z tohoto počtu 60,9 % osad v průběhu staletí zaniklo a 52,2 % nebylo už nikdy obnoveno.

Obraz středověké sídlištní hustoty na Kloboucku není však definitivní. Zbývá dořešit několik problémů, jako např. datování existence osady Martinice, která je uváděna k r. 1532 jako pustá (Nekuda, 1961, 119), záhadou je rovněž existence a trvání několika osad, darovaných zmíněnou listinou Lvem z Klobouk zábrdovickému klášteru, nedostatečně objasněny jsou příčiny zániku některých vsí atd. Je tedy ještě zapotřebí hlubokého studia pramenů písemných i archeologických, než bude poznání středověkého osídlení na Kloboucku dostatečné.

Prameny a literatura

- CDB I–IV: Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae, ed. G. Friedrich, Praha 1904–1962.
- CDM III: Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, ed. A. Boczek, Olomouc 1841.
- ZDB I–II: Moravské zemské desky, kraj brněnský, Brno 1856, 1950.
- ZDO I: Moravské zemské desky, kraj olomoucký, Olomouc 1856.
- Břeclav, 1962: Komplexní rozbor půd ČSSR, okres Břeclav.
- Břeclavsko, 1970: Břeclavsko, Vlastivěda moravská, Brno.
- Černý E., 1971: Příspěvek k povrchovému průzkumu půdorysu zaniklých středověkých osad na Dražanské vrchovině a jeho vztahu k plužině, Zaniklé středověké vesnice v ČSSR ve světle archeologických výzkumů, 1, Uherské Hradiště, 187–201.
- Červinka I. L., 1902: Morava za pravěku, Vlastivěda moravská, II, Brno.
- Dostál B. a kol., 1969: Klobouky u Brna, Minulost a současnost. Brno.
- Hosák L., 1924: Vlastivěda moravská. Hustopečský okres, Brno.

- 1938: Historický místopis země Moravskoslezské, Brno.
 - 1948: Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století, Praha.
 - 1962: Územní rozsah hradeckých obvodů moravských v XI.–XII. století, Sborník ped. fakulty v Olomouci.
 - 1969: Klobouky v době předhusitské. Klobouky u Brna, Minulost a současnost, Brno.
- Hosák L., Šrámek R., 1970: Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I, Praha.
- Hustopečsko, 1928: Hustopečsko. Domovopisný sborník, Vyškov.
- Kordiovský E., 1970: Slovanské osídlení na Kloboucku v době hradištní, rkp. dipl. práce na PF UJEP Brno.
- 1972: Nově zjištěná zaniklá osada na Kloboucku (okr. Břeclav), I, Jižní Morava 1972, 59–62; II, Jižní Morava 1973, 188–189.
 - 1973: Příspěvek k datování osídlení na zaniklé osadě Topolany v katastru obce Morkůvky (okr. Břeclav), Slovácko 1972–1973, 84–90.
 - 1974: Přehled lokalit a nálezů z doby hradištní na Kloboucku (okr. Břeclav), Jižní Morava 1974–II, 13–21.
 - 1975: Zaniklé osady na Kloboucku, B. Z hlediska archeologického, Jižní Morava 1975–II, 80–85.
- Ludikovský K., Snášil R., 1974: Kostrové pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách (okr. Břeclav). Studie AÚ ČSAV v Brně, II, 4.
- Nekuda V., 1961: Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu, Brno.
- Novák Fr., 1906a: Zaniklé osady v soudním okrese Klobouckém. Slovanské listy. XII. V Hustopeči, dne 16. února 1906, č. 4.
- 1906b: Ku článku o zaniklých osadách na Kloboucku. Slovanské listy. XII. V Hustopeči, dne 9. března 1906, č. 5.
- Ondrůj A., 1973: Krumvíř. Minulost i současnost jihomoravské vesnice, Brno.
- 1975: Zaniklé osady na Kloboucku. A. Z hlediska historického. Jižní Morava 1975–II, 71–80.
- Poulik J., 1950: Jižní Morava, země dávných Slovanů, Brno.
- Skutil J., 1939: Pravěké nálezy na Kloboucku. Vlastivědné publikace Muzea v Kloboukách u Brna, č. 1, Klobouky u Brna.
- Štěpánek M., 1966: Ke středověké koncentraci osídlení. Z českých dějin. Sborník prací in memoriam V. Husy, Praha.

Die mittelalterliche Siedlungsdichte in der Gegend Klobouky (Bezirk Břeclav)

Wenn man die Siedlungsgeschichte dieser Gegend im Lichte der archäologischen und historischen Quellen prüft, sieht man, daß die archäologischen Funde einen mehr als 200 jährigen Vorsprung vor den schriftlichen Quellen besitzen (Tab. II, III; die schriftlichen Quellen sind schwarz ausgezogen, die archäologischen punktiert). Vom 9. Jahrhundert, als auf den Arealen der späteren mittelalterlichen Dörfer an 4 Lokalitäten Slawen erscheinen, bis in das 13. Jahrhundert (Tab. III, IV) kann man ein ständiges Anwachsen der Zahl der Siedlungen verfolgen. Um die Mitte des 13. Jahrhundert gab es aber einen markanten Bruch dieser Tendenz, denn bei einer Zunahme von 5 neuen Siedlungen gingen 3 bereits bestehende zugrunde. Seit der zweiten Hälfte des 13. bis in die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts kommt es dann zu einem weiteren Wachstum, so daß zu Beginn des 15. Jahrhunderts 18 Siedlungen gleichzeitig existieren, zwischen denen eine durchschnittliche Entfernung von 2,75 km besteht (zu Beginn des 13. Jahrhunderts nicht ganze 3,5 km und gegenwärtig 3,68 km). Zu einem Massensterben der Siedlungen kam es im 15. Jahrhundert, als wahrscheinlich vor der Mitte des Jahrhundert zwei und während der Poděbrader Kriege weitere 7 Siedlungen untergehen. Die Grundstücke dieser verödeten Siedlungen werden aber weiter bestellt oder es entstehen auf ihnen Höfe und Teiche. Niemals kam es zu einer Verödung der Fluren, die für landwirtschaftliche Zwecke intensiver bestellt wurden.